

## Language Typology from the Perspective of Systemic Functional Grammar

Esmail Safaei Asl\* 

Ph.D. of Linguistics, Allameh Tabataba'i University, Linguistics Department, Tehran, Iran

Reza Morad Sahraei 

Full Professor of Linguistics, Allameh Tabataba'i University, Linguistics Department, Tehran, Iran

### 1. Introduction

In this paper, we have made an attempt to introduce an interdisciplinary research area called 'systemic functional typology'. To do so, at first, we have briefly reviewed the dominant approaches to language typology, i.e. holistic typology and partial typology, and the studies conducted in the framework of those approaches. Then parallel with the chapters of the book "Language Typology: A Functional Perspective", edited by Caffarel et al. (2004), we have touched upon the key points in systemic functional typology. Since the main objective of systemic functional typology is 'to achieve empirical generalizations', a large part of the introduction of systemic functional typology in this paper has been devoted to Matthiessen (2004)'s typological generalizations. In the end, Matthiessen (2004)'s analysis of 'word order typology' has been touched upon, too.

\* Corresponding Author: safai.atu@gmail.com

**How to Cite:** Safaei Asl, E., & Sahraei, R.M. (2023). Language Typology from the Perspective of Systemic Functional Grammar. *Language Science*, 10 (17), 9-36. doi: 10.22054/LS.2017.17347.1062.

## 2. Literature Review

As went above, there are two dominant approaches to language typology, namely 'holistic typology' and 'partial typology'. It is noteworthy that holistic/ individualizing typology, based on the morphological properties of languages, was the dominant approach in the nineteenth century and the early twentieth century while the partial/generalizing typology has been dominant since the 1960s (Dabir-Moghaddam, 2013:22). In the framework of holistic/morphological typology, languages have been classified into different morphological types such as 'affixing languages', 'inflective languages', 'isolating language', 'agglutinative languages', and 'incorporating languages'.

In contrast, partial typology is concerned with specific aspects of a language rather than a language as a whole. In his paper entitled "Some Universals of Grammar with a Particular Reference to the Order of Meaningful Elements", Greenberg (1966; as cited in Dabir-Moghaddam, 2013: 23,27), has opened up new horizons for the researchers in partial typology. Within the Greenbergian typology framework, Dryer (1992) has come up with a correlation between the order of verbs and objects on the one hand and the order of some specific pairs of elements, on the other hand. Dabir-Moghaddam (2013) applied Dryer's results to the Persian language and found out that the Persian language tends to be more like 'strong verb-medial' languages.

## 3. Discussion

Parallel with partial typology and as a contribution to it, systemic functional typology was started at the interface of Systemic Functional Grammar and Language Typology. In their introducing systemic functional typology, Caffarel et al. (2004: 5-6) touched upon some important principles of systemic functional typology such as the followings:

- Systemic functional typology is a typology of particular systems of languages rather than of whole languages. [Hence,

## 11| Safaei Asl & Sahraei

systemic functional typology can be claimed to be a partial approach to language typology.]

- Systemic functional typology is a generalized comparison. [Regarding this principle, Teruya and Matthiessen (2013: 16) have pointed out that in systemic functional typology, linguists try to achieve those empirical generalizations that can be principally applied to all languages in the world.]
- Languages tend to differ more at lower ranks and tend to be more congruent with one another at higher ones.

In line with the second principle above and having studied the ideational, interpersonal, and textual systems of various languages, Matthiessen (2004: 537-662) came up with a range of typological generalizations or universals. In connection with his proposed typological generalizations, Matthiessen argued that they can be utilized in the description of any language and in the attempt to expand the typological explanations in the framework of systemic functional grammar as well. However, he immediately stated that “It is not yet possible to propose a generalized map; but we have to move in that direction.”

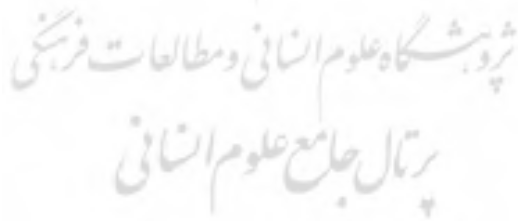
Some of Mathiessen's above-mentioned generalizations are as follows:

1. Systemically, all languages seem to differentiate mood categories like declarative, polar interrogative, and imperative.
2. In many languages, including English, French, Vietnamese, Chinese, and also Japanese, the Theme extends up to, and includes, the first experiential element of the clause.
3. Some languages have a category of unmarked Theme that varies according to the fundamental mood type; many other languages do not have a comparable link between theme and mood.

As for 'word order typology' and specifically classifying languages into two broad types, i.e languages with “free word order” and languages with "fixed word order, Matthiessen (2004: 553) argues that *“the terms are highly misleading, and it would be very helpful if they could be abandoned because “free” is not free and “fixed” is not fixed. The issue is not one of freedom or fixedness but rather a*

*question of which metafunction plays a more dominant role in determining the sequence of elements in the clause. “Free” typically means ‘determined by the textual metafunction’ whereas “fixed” means ‘determined by the interpersonal or experiential metafunction’. Textual considerations have traditionally been overlooked since linguists have tended to work with isolated constructed examples or examples elicited out of context. The contrast that has been made more recently between “pragmatic word order” and “grammatical word order” is an improvement over “free” vs “fixed”; but it is still unhelpful because it does not reveal the metafunctional origins of the factors influencing the sequence of elements in the clause: the term “pragmatic” is equivalent to textual, but the term “grammatical” does not reveal whether the factors are interpersonal or experiential.”*

**Keywords:** language typology, systemic functional linguistics, systemic functional typology, Matthiessen’s typological generalizations.





## رده‌شناسی زبان از منظر دستور نقش‌گرای نظام‌مند

دانش‌آموخته دکتری زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه علامه طباطبائی،  
تهران، ایران

اسماعیل صفائی اصل \* ID

استاد زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

رضامراد صحرایی ID

### چکیده

دستور نقش‌گرای نظام‌مند نظریه‌ای است بسیار قوی و آن‌قدر انعطاف‌پذیر که به شاخه‌های مطالعاتی بسیار متنوعی، از جمله رشد زبان در کودک، زبان‌شناسی آموزشی، زبان‌شناسی رایانشی و زبان‌شناسی بالینی ورود می‌کند. یکی دیگر از کاربردهای پژوهشی نظریه یادشده «رده‌شناسی زبان» است. شاخه مطالعاتی رده‌شناسی زبان در چارچوب دستور نقش‌گرای نظام‌مند را «رده‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند» یا به اختصار «رده‌شناسی نظام‌مند» می‌نامند. در این مقاله، تلاش کرده‌ایم ضمن معرفی اجمالی کتاب «رده‌شناسی زبان: منظری نقش‌گرا»، تصویری از رده‌شناسی نظام‌مند به دست دهیم. بدین منظور، ابتدا رویکردهای غالب در رده‌شناسی زبان، یعنی رده‌شناسی کل‌گرا و رده‌شناسی جزء‌گرا، و نیز مطالعات انجام‌شده در چارچوب آن رویکردها را به اجمال مرور کرده‌ایم. در ادامه، موازی با فصل‌های کتاب «رده‌شناسی زبان: منظری نقش‌گرا» به ذکر نکاتی کلیدی پیرامون رده‌شناسی نظام‌مند پرداخته‌ایم. از آن‌جا که هدف اصلی رده‌شناسی نظام‌مند «دست‌یابی به تعمیم‌هایی تجربی» است، بخش عمده معرفی رده‌شناسی نظام‌مند در این مقاله به تعمیم‌های رده‌شناختی و «رده‌شناسی ترتیب واژه» اختصاص یافته است.

**کلیدواژه‌ها:** رده‌شناسی زبان، زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند، رده‌شناسی نظام‌مند، تعمیم‌های رده‌شناختی متبیین.

## ۱. مقدمه

واژه رده‌شناسی<sup>۱</sup> در زبان‌شناسی را دانشمندی آلمانی به نام گابلنتس<sup>۲</sup>، وابسته به مکتب نودستوریان<sup>۳</sup>، در سال ۱۸۹۱/۱۹۰۱ وضع کرد، اما از سال ۱۹۲۸ به بعد بود که این واژه در زبان‌شناسی مصطلح گشت و اقبال عام یافت (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۲). در زبان‌شناسی، شاخه مطالعاتی رده‌شناسی با عنوان «رده‌شناسی زبان»<sup>۴</sup> و «رده‌شناسی زبان‌شناختی»<sup>۵</sup> مصطلح است که به اختصار به آن «رده‌شناسی» گفته می‌شود (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱-۲). کامری<sup>۶</sup> (۱۹۸۹: 25؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۲) رده‌شناسی زبان را این‌گونه تعریف کرده است: «رده‌شناسی زبان را می‌توان مطالعه نظام‌مند تنوع بین زبان‌ها تعریف کرد». وی بلافاصله افزوده است «این تعریف این پیش‌انگاره را در خود دارد که برخی اصول کلی بر تنوع میان زبان‌ها حاکم‌اند، و من نیز به چنین پیش‌انگاره‌ای قائلم».

در مطالعات رده‌شناختی زبان، گرینبرگ<sup>۷</sup> (1974: 28؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۵-۴) دو رویکرد فردیت‌گرا<sup>۸</sup> و تعمیم‌گرا<sup>۹</sup> را از هم بازشناخته است. رویکرد فردیت‌گرا به وجود یک هویت، خصیلت و وحدت انحصاری و یگانه در یک زبان، در گروهی از زبان‌ها، یا یک خانواده زبانی قائل است. در مقابل، در رویکرد تعمیم‌گرا دست‌یابی به همگانی‌های زبانی<sup>۱۰</sup>، یعنی تعمیم‌هایی<sup>۱۱</sup> قانون‌گونه، مورد نظر است. در این رویکرد، برخلاف رویکرد فردیت‌گرا، فقط درباره جنبه‌هایی از زبان و نه کل زبان بحث می‌شود. شیباتانی و باین<sup>۱۲</sup> (1995b؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۵) رده‌شناسی فردیت‌گرا را رده‌شناسی کل‌گرا<sup>۱۳</sup> و رده‌شناسی تعمیم‌گرا را رده‌شناسی جزء‌گرا<sup>۱۴</sup> نیز نامیده‌اند. شایسته ذکر است که رده‌شناسی

1. typology
2. Gabelentz, H. C.
3. neogrammarians
4. language typology
5. linguistic typology
6. Comrie, B.
7. Greenberg, J.
8. individualizing
9. generalizing
10. language universals
11. generalizations
12. Shibatani, M., & Baynon, T.
13. holistic typology
14. partial typology

جزء گرا منظر حاکم و غالب در رده‌شناسی امروز شده است. در رده‌شناسی امروز، مقایسه بین‌زبانی ساختارهای خاص، از جمله سببی‌سازی، مجهول‌سازی، هم‌پایه‌سازی و مالکیت برای دستیابی به تعمیم‌های زبانی موردنظر است (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۶). این در حالی است که رده‌شناسی کل‌گرا مبتنی بر ویژگی‌های صرفی زبان‌هاست (ر.ک. دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۹).

اکنون که با کلیات شاخه مطالعاتی رده‌شناسی زبان آشنا شدیم، در ادامه شاخص‌ترین مطالعات انجام‌یافته در این شاخه را به‌اجمال مرور می‌کنیم.

## ۲. مطالعات پیشین در رده‌شناسی زبان

همان‌طور که در بخش مقدمه گفته شد، در مطالعات رده‌شناسی زبان دو رویکرد فردیت‌گرا/کل‌گرا و تعمیم‌گرا / جزء‌گرا از هم متمایز شده‌اند. گفتنی است که رویکرد فردیت‌گرا/کل‌گرا، که مبتنی بر ویژگی‌های صرفی زبان‌هاست، منظر حاکم بر رده‌شناسی قرن نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم بوده است، اما رویکرد تعمیم‌گرا / جزء‌گرا از اوایل دهه ۱۹۶۰ به بعد رویکرد غالب در رده‌شناسی بوده است (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۲۲). در زیر، به معرفی اجمالی شاخص‌ترین مطالعات انجام‌یافته در چارچوب دو رویکرد رده‌شناختی فردیت‌گرا/کل‌گرا و تعمیم‌گرا/جزء‌گرا می‌پردازیم.

به باور شیباتانی و باینن (1995b: 9-11؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۸) و رامات<sup>۱</sup> (1995: 29 & 42؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۳-۱۴)، جرارد<sup>۲</sup> پایه‌گذار واقعی مطالعات رده‌شناختی زبان است. وی زبان‌ها را در دو رده زبان‌های دارای<sup>۳</sup> تصریف<sup>۳</sup> ضعیف و زبان‌های دارای تصریف غنی دسته‌بندی کرده است. فریدریش<sup>۴</sup> فن اشلگل<sup>۴</sup> هم - که به گفته گرینبرگ (1974؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۹) نخستین دسته‌بندی ساخت‌وازی را به دست داده است - زبان‌ها را به دو گروه دارای<sup>۵</sup> وند<sup>۵</sup> و دارای تصریف تقسیم کرده است. آگوست فن اشلگل<sup>۶</sup> به سال ۱۸۱۸ دسته دیگری به دسته‌بندی دو گانه برادر خود اضافه

- 
1. Ramat, P.
  2. Girard, G.
  3. inflection
  4. Schlegel, V. F.
  5. affix
  6. Schlegel, V. A.

کرد و دسته‌بندی سه‌گانه‌ای از زبان‌ها به دست داد: «زبان‌های بدون ساخت دستوری»<sup>۱</sup>، «زبان‌های وندی»<sup>۲</sup>، و «زبان‌های تصریفی»<sup>۳</sup> (نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۰). هومبالت<sup>۴</sup> (1825؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۱) به سه ردهٔ آگوست فُن اِشلگل، ردهٔ چهارمی هم افزود و آن را «انضمامی»<sup>۵</sup> نامید. به گفتهٔ هورن<sup>۶</sup> (1966: 13-14؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۲)، هومبالت با دسته‌بندی زبان‌ها به چهار دستهٔ گسسته<sup>۷</sup>، تصریفی، پیوندی<sup>۸</sup> و انضمامی موجب شد که رده‌شناسی صرفی وی برای صد سال بعد در عرصهٔ زبان‌شناسی سرآمد باشد. به اعتقاد گرینبرگ (1974؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۳)، اشلايخر<sup>۹</sup> آخرین متخصص زبان‌های هندواروپایی در قرن نوزدهم بود که به دسته‌بندی رده‌شناختی زبان‌ها پرداخت. گفتنی است که اشلايخر ردهٔ زبان‌های انضمامی را به‌عنوان رده‌ای مستقل نپذیرفت و بدین ترتیب به رده‌بندی سه‌گانهٔ پیشین بازگشت (Greenberg, 1974؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۳).<sup>۱۰</sup> دبیرمقدم (۱۳۹۲: ۱۴-۱۷) آرای رده‌شناختی ساپیر<sup>۱۱</sup> (1921) را حداثی میان رده‌شناسی ساخت‌وازی قرن نوزدهم و رده‌شناسی نوین و تجدیدحیات یافتهٔ دورهٔ ساخت‌گرایی<sup>۱۲</sup> دانسته و دو دستاورد عمدهٔ ساپیر در رده‌شناسی را معرفی کرده است: الف) تردید در قطعیت در تعیین ردهٔ یک زبان. ساپیر (1921: 23)؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۵)، تصریح کرده است که «... زبانی ممکن است هم پیوندی

1. languages without grammatical structure
2. affixing languages
3. inflective languages
4. Humboldt, V. W.
5. incorporating
6. Horne, K. M.
7. isolating
8. agglutinative
9. Schleicher, A.

۱۰. به گفتهٔ گرینبرگ (1974: 13)؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۳)، دسته‌بندی زبان‌ها به زبان‌های گسسته، پیوندی، یا تصریفی، یعنی رده‌شناسی صرفی (morphological typology) قرن نوزدهم، تا پیش از سال ۱۹۲۸ و حتی بعد از آن عموماً دسته‌بندی صرفی (morphological classification) خوانده می‌شد و در مقابل دسته‌بندی خویشاوندی (genealogical classification) به کار می‌رفت. شایسته است گفته شود که دسته‌بندی رده‌شناختی (typological classification) به‌لحاظ تاریخی اولین نمود رده‌شناسی در زبان‌شناسی جدید است (Croft, 2003: 31).

11. Sapir, E.
12. structuralism



باشد و هم تصریفی، یا تصریفی و بساترکیبی<sup>۱</sup>، یا حتی بساترکیبی و گسسته<sup>۲</sup>. (ب) به دست دادن ملاک‌هایی جدید برای رده‌بندی زبان‌ها. یکی از آن ملاک‌ها «فرایندهای صوری»<sup>۳</sup> یا به اختصار «شیوه»<sup>۴</sup> است که بر اساس آن، زبان‌ها در سه رده گسسته، وندی (مشمول بر پیوندی و ادغامی<sup>۵</sup>) و نمادین دسته‌بندی می‌شوند. ملاک دیگر برای رده‌بندی زبان‌ها «ترکیب»<sup>۶</sup> است که بر اساس آن، سایر سه رده زبانی را بازشناخته است که عبارت‌اند از: (الف) زبان‌های تحلیلی<sup>۷</sup>، (ب) زبان‌های ترکیبی<sup>۸</sup> و (ج) زبان‌های بساترکیبی. در پاراگراف حاضر، به آثار برجسته در رده‌شناسی فردیت‌گرا/کل‌گرا اشاره کردیم. پیش از معرفی اجمالی آثار شاخص در رده‌شناسی تعمیم‌گرا/جزء‌گرا، شایسته است به دیدگاه دبیرمقدم (۱۳۹۲: ۱۴۳-۱۴۷) در ارتباط با رده‌شناسی صرفی زبان فارسی اشاره کنیم. دبیرمقدم (۱۳۹۲: ۱۴۳-۱۴۷) با ارائه هفت استدلال - از جمله وجود و نیز پیدایش پیش‌اضافه‌های<sup>۹</sup> فراوان در فارسی امروز، پیدایش ساخت مجهول از نوع ترکیبی<sup>۱۰</sup> در فارسی امروز، یعنی ترکیب صفت مفعولی یا صفت با فعل کمکی شدن، و تمایل زبان فارسی امروز به استفاده از فعل‌های سببی ترکیبی مثل باعث شدن و مجبور کردن به جای سببی‌سازی با تکواژ «ان» (-an) - قویاً بر این باور است که فارسی زبانی است با گرایش غالب تحلیلی.

همان‌طور که در بخش مقدمه این مقاله نیز گفته شد، در رویکرد جزء‌گرا به رده‌شناسی، برخلاف رویکرد کل‌گرا، فقط درباره جنبه‌هایی از زبان و نه کل زبان بحث می‌شود. به گفته دبیرمقدم (۱۳۹۲: ۲۲)، در رده‌شناسی جزء‌گرا همبستگی بین ویژگی‌های ساختاری همواره بسیار حائز اهمیت بوده و «رده» اساساً تجمعی از ویژگی‌های همبسته پنداشته شده است. یاکوبسن<sup>۱۱</sup> (1949; 1941؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۲۲-۲۳)، از

- 
1. polysynthetic
  2. formal processes
  3. technique
  4. fusing/fusional
  5. synthesis
  6. analytic
  7. synthetic
  8. prepositions
  9. periphrastic
  10. Jakobson, R.

شخصیت‌های مکتب پراگ<sup>۱</sup>، نیز در چارچوب واج‌شناسی زبان با طرح مفهوم «همبستگی یک‌سویه»<sup>۲</sup> - که گاه وی آن را «قوانین تلویحی»<sup>۳</sup> نیز خوانده است و امروزه «همگانی‌های تلویحی»<sup>۴</sup> نامیده می‌شود - به همبستگی بین عناصر زبانی قائل شده است. این مفهوم به آن معناست که اگر عنصر X در زبانی وجود داشته باشد، آن‌گاه عنصر Y نیز قطعاً در آن زبان یافت می‌شود. گرینبرگ (1963; 1966؛ نقل از دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۲۳ و ۲۷) در مقاله خود با عنوان «برخی همگانی‌های دستور با تأکید ویژه بر توالی عناصر معنی‌دار» - که مقاله‌ای دوران‌ساز در مطالعات رده‌شناختی [جزء گرا] محسوب می‌شود - باب نوینی در پژوهش‌های رده‌شناختی گشود و افق‌های تازه‌ای فراروی رده‌شناسان قرار داد. وی در این مقاله با بررسی ۳۰ زبان، ۴۵ همگانی تلویحی را به دست داده است که از میان آنها ۲۸ مورد مرتبط با «ترتیب واژه»<sup>۵</sup> (توالی ارکان اصلی جمله) و ۱۷ همگانی دیگر مربوط به مقوله‌های تصریفی (همچون زمان<sup>۶</sup>، وجه<sup>۷</sup>، شخص<sup>۸</sup>، شمار<sup>۹</sup>، و جنس<sup>۱۰</sup>) بودند. در ایر<sup>۱۱</sup> (1992) نیز در چارچوب رویکرد رده‌شناختی گرینبرگ، در مقاله‌ای با عنوان «همبستگی‌های ترتیب واژه گرینبرگی»<sup>۱۲</sup> به بحث پیرامون وجود همبستگی بین ترتیب فعل و مفعول از یک‌سو، و ترتیب جفت‌های خاصی از عناصر دستوری از سوی دیگر، پرداخته است. در ایر (82: 1992) برای اشاره به این جفت‌ها از اصطلاح «جفت‌های همبستگی»<sup>۱۳</sup> استفاده کرده است و آنها را به شکل زیر تعریف کرده است: «اگر توالی یک جفت عنصر X و Y به ترتیب با توالی فعل و مفعول همبستگی نشان دهد، آن‌گاه جفت X و Y یک «جفت همبستگی» خوانده می‌شود و در این جفت همبستگی، X «هم‌الگو با فعل»<sup>۱۴</sup> و Y «هم‌الگو

- 
1. Prague school
  2. irreversible solidarity
  3. implicational laws
  4. implicational universals
  5. word order
  6. tense
  7. mood
  8. person
  9. number
  10. gender
  11. Dryer, M.
  12. The Greenbergian Word Order Correlations
  13. correlation pairs
  14. verb patterner

با مفعول<sup>۱</sup> دانسته می‌شود». به‌عنوان نمونه، از آن‌جا که زبان‌های OV تمایل به پس‌اضافه- ای<sup>۲</sup> بودن و زبان‌های VO تمایل به پیش‌اضافه‌ای<sup>۳</sup> بودن دارند، می‌توان گفت که جفت > حرف اضافه و گروه اسمی < یک جفت همبستگی است و بر اساس این جفت، حروف اضافه «هم‌الگو با فعل» (X) و گروه‌های اسمی همراه آن حروف اضافه، «هم‌الگو با مفعول» (Y) هستند. شایسته ذکر است که در این مقاله یادشده، ۲۳ جفت همبستگی به دست داده است و برای هر مورد جفت همبسته یک جدول مستقل ارائه کرده است. شایسته ذکر است که دبیرمقدم (۱۳۹۲: ۱۲۳-۱۳۰) در چارچوب مقاله (1992) در این باره بررسی رده‌شناختی ترتیب واژه‌ها در زبان فارسی پرداخته است. وی در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که زبان فارسی گرایش به سوی زبان‌های «فعل میانی قوی»<sup>۴</sup> (فعل پیش از مفعول (VO)) دارد و چنین فرضیه‌پردازی کرده است که زبان فارسی در مرحله تغییر رده است (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۱۲۸). از جمله شواهد ارائه شده در تأیید گرایش زبان فارسی به رده زبان‌های فعل میانی، می‌توان به نمونه‌های زیر که برگرفته از دبیرمقدم (۱۳۹۲: ۱۲۴-۱۲۶) هستند، اشاره کرد: (۱) فارسی زبانی پیش‌اضافه‌ای است: مینا کتاب را به مریم در خانه داد. (۲) در زبان فارسی، هسته اسمی پیش از بند موصولی قرار دارد: مردی که [دیروز با شما صحبت کرد]. (۳) در فارسی، مضاف پیش از مضاف‌الیه قرار می‌گیرد: پدر مینا (۴) در زبان فارسی، ادات استفهام/پرسشی<sup>۵</sup> در آغاز جمله می‌آید: آیا او رفت؟ (۵) در فارسی، پیرونیمای<sup>۶</sup> بند قیدی/حرف ربط قیدی در آغاز بند قرار می‌گیرد: هنگامی که او رفت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

- 
1. object patterner
  2. postpositional
  3. prepositional
  4. strong verb-medial
  5. question/ interrogative particle
  6. subordinator

### ۳. رده‌شناسی زبان در چارچوب دستور نقشگرایی نظام‌مند

«دستور نقشگرایی نظام‌مند»<sup>۱</sup> سنتی است در چارچوب رویکردهای نقشگرا به زبان که توسط هیلیدی<sup>۲</sup> و با بهره‌گیری از «بافت‌گرایی»<sup>۳</sup>، «تحلیل نوایی»<sup>۴</sup>، «نظریه نظام - ساخت»<sup>۵</sup> فرث<sup>۶</sup>، آرای «نقشگرایی مکتب پراگ»<sup>۷</sup>، و «زبان‌شناسی مردم‌شناختی»<sup>۸</sup> آمریکایی پایه‌گذاری شد و با پژوهش هیلیدی در زبان چینی در دهه ۱۹۵۰ آغاز گردید (Caffarel et al., 2004: 2). زبان‌شناسی نقشگرایی نظام‌مند نظریه‌ای است بسیار قوی و آن‌قدر انعطاف‌پذیر که به مسائل زبانی بسیار متنوعی از جمله «رشد زبان در کودک»، «زبان‌شناسی آموزشی»<sup>۹</sup>، «زبان‌شناسی رایانشی»<sup>۱۰</sup> و «زبان‌شناسی بالینی»<sup>۱۱</sup> توجه دارد. «رده‌شناسی زبان» یکی دیگر از کاربردهای پژوهشی نظریه یادشده است (Caffarel et al., 2004: 5). به گفته کافارل و همکاران (2004: 5)، مطالعه رده‌شناسی زبان از منظر زبان‌شناسی نقشگرایی نظام‌مند - که «رده‌شناسی نقشگرایی نظام‌مند»<sup>۱۲</sup> یا به اختصار «رده‌شناسی نظام‌مند»<sup>۱۳</sup> نامیده می‌شود - از همان آغاز شکل‌گیری نظریه یادشده مطرح بوده است و ریشه در «زبان‌شناسی فرثی»<sup>۱۴</sup> دارد و با علاقه مکتب پراگ به «ماهیت‌شناسی»<sup>۱۵</sup> زبان‌ها در ارتباط است. مقاله مشترک هیلیدی و الیس<sup>۱۶</sup> در دهه ۱۹۵۰ در خصوص نظام‌های زمان/نمود<sup>۱۷</sup> در تعدادی از زبان‌ها از جمله چینی، روسی و انگلیسی و اثر چاپ‌نشده هیلیدی در زمینه ۳۷ مشخصه دستوری در ناحیه زبانی شرق و جنوب‌شرقی آسیا شواهدی بر این مدعا هستند

- 
1. Systemic Functional Grammar
  2. Halliday, M. A. K.
  3. contextualism
  4. prosodic analysis
  5. system-structure theory
  6. Firth, J. R.
  7. Prague school functionalism
  8. anthropological linguistics
  9. educational linguistics
  10. computational linguistics
  11. clinical linguistics
  12. systemic functional typology
  13. systemic typology
  14. Firthian linguistics
  15. characterology
  16. Ellis, J.
  17. TENSE / ASPECT

(Caffarel et al., 2004: 5). رده‌شناسی نظام‌مند در واقع، یک رویکرد نظری دیگر به سنت رده‌شناختی - نقشگرا<sup>۱</sup> است، سنتی که توسط گرینبرگ (1966) شکل گرفت و مشتمل بر پژوهش‌های رده‌شناختی در رویکردهای مختلف نقشگرا به زبان، از جمله دستور شناختی<sup>۲</sup>، دستور گفتمان نقشگرا<sup>۳</sup>، دستور نقش و ارجاع<sup>۴</sup>، و نقشگرایی وست کوست<sup>۵</sup> است (Mwinlaaru & Xuan, 2016: 12). در بخش زیر، تلاش خواهیم کرد ضمن معرفی اجمالی کتاب «رده‌شناسی زبان: منظری نقشگرا»<sup>۶</sup>، ویراسته کافارل و همکاران (2004)، تصویری از رده‌شناسی نظام‌مند به دست دهیم. شایسته است گفته شود که کتاب یادشده اولین کتاب مبتنی بر نظریه نقشگرای نظام‌مند است که مشخصاً به رده‌شناسی زبان می‌پردازد (Caffarel et al., 2004: 1).

کتاب «رده‌شناسی زبان: منظری نقشگرا» از ده فصل تشکیل شده است. فصل اول کتاب با عنوان «مقدمه: رده‌شناسی نقشگرای نظام‌مند» شامل مباحثی مقدماتی، از جمله اهداف آن، کلیاتی پیرامون رویکرد رده‌شناسی نقشگرای نظام‌مند و مفاهیم بنیادی دستور نقشگرای نظام‌مند است. در این فصل، کافارل و همکاران (2004: 5-6) در معرفی رویکرد رده‌شناسی نقشگرای نظام‌مند چهار اصل زیر را در زمره اصول بنیادی رویکرد یادشده دانسته‌اند:

(۱) رده‌شناسی بررسی نظام‌های زبان‌ها [از جمله نظام‌های زمان و نمود] و نه کلیت آنها است. بر این اساس، می‌توان گفت که رده‌شناسی نظام‌مند رویکردی جزءگرا و نه کل‌گرا به رده‌شناسی زبان است. ذکر این نکته نیز ضروری است که رده‌شناسی نظام‌مند علاوه بر بررسی نظام‌های زبان‌ها، واحدهای دستوری زبان‌ها و نیز منابع واژگان دستوری<sup>۷</sup> را بررسی می‌کند که حیطه‌های خاص تجربه، از جمله حرکت، احساس و فضا را بازنمایی می‌کنند (Mwinlaaru & Xuan, 2016: 8).

- 
1. functional-typological approach
  2. Cognitive Grammar
  3. Functional Discourse Grammar
  4. Role and Reference Grammar
  5. West Coast Functionalism
  6. Language typology: A functional perspective
  7. lexicogrammatical

(۲) رده‌شناسی «مقایسه‌تعمیم‌یافته»<sup>۱</sup> است. شایان ذکر است که این اصل مبتنی بر تعریف هلیدی (1959-1960؛ نقل از 2: Teruya & Matthiessen, 2013) از رده‌شناسی است. هلیدی (1959-1960؛ نقل از Teruya & Matthiessen, 2013: 2) رده‌شناسی را «زبان‌شناسی تطبیقی - توصیفی تعمیم‌یافته»<sup>۲</sup> یا «زبان‌شناسی مقابله‌ای تعمیم‌یافته»<sup>۳</sup> دانسته است. در ارتباط با این اصل، ترویا و متیسن<sup>۴</sup> (2013: 16) نکته‌ای را خاطر نشان کرده‌اند و آن این است که در رده‌شناسی [نقشگرای نظام‌مند]، زبان‌شناسان به دنبال دست‌یابی به آن دسته از «تعمیم‌های تجربی»<sup>۵</sup> هستند که بتوان آنها را به تمام زبان‌های جهان اعمال کرد. شایسته ذکر است که تعمیم‌های تجربی تعمیم‌هایی هستند که مبتنی بر نمونه‌های زیادی از توصیفات زبانی هستند (2015: 16: Teruya & Matthiessen). نکته مهم دیگر به تعریف یادشده هلیدی (1959-1960: 173؛ نقل از Teruya & Matthiessen, 2013: 2) از رده‌شناسی مربوط می‌شود و آن این است که هلیدی (1959-1960) برای توصیف رده‌شناسی زبان از دو حوزه پژوهشی دیگر، یعنی زبان‌شناسی مقابله‌ای و زبان‌شناسی تطبیقی بهره برده است. شایان ذکر است که هر سه حوزه پژوهشی رده‌شناسی زبان، زبان‌شناسی مقابله‌ای و زبان‌شناسی تطبیقی به همراه حوزه پژوهشی توصیف زبان‌هایی غیر از انگلیسی، در چارچوب زبان‌شناسی نقشگرای نظام‌مند ذیل حیطه پژوهشی وسیع‌تری به نام «مطالعات چندزبانه»<sup>۶</sup> قرار می‌گیرند (Caffarel, et al., 2004؛ Matthiessen et al, 2008; Teruya & Matthiessen, 2015; Mwinlaaru & Xuan, 2016: 7). چهار حوزه پژوهشی یادشده در واقع، پیوستاری را تشکیل می‌دهند که در یک سوی آن رده‌شناسی زبان (با هدف شناسایی قاعده‌مندی‌های بین‌زبانی در نظام‌های زبان‌ها و نمودهای آنها) و در سوی دیگر آن، توصیف زبان‌های غیرانگلیسی قرار می‌گیرد و دو حوزه دیگر، یعنی زبان‌شناسی مقابله‌ای یا همان

- 
1. generalized comparison
  2. generalized comparative descriptive linguistics
  3. generalized contrastive linguistics
  4. Teruya, K., & Matthiessen, C. M. I. M.
  5. empirical generalizations
  6. multilingual studies

تحلیل مقابله‌ای<sup>۱</sup> (مقایسه دو زبان با اهدافی از قبیل آموزش زبان و ترجمه، مشتمل بر ترجمه ماشینی<sup>۲</sup>) و زبان‌شناسی تطبیقی (مقایسه بیش از دو زبان مرتبط به لحاظ نسبی و جغرافیایی با هدف بازسازی مراحل گسترش تاریخی یا جد مشترک آنها)، در قطب‌های میانی این پیوستار واقع می‌شوند (Mwinlaaru & Xuan, 2016: 7-9).

(۳) زبان‌ها تمایل دارند در مرتبه‌های<sup>۳</sup> پایین‌تر مثل مرتبه «واژه» گوناگونی بیشتری داشته باشند، اما در مرتبه‌های بالاتر مثل «بند» سازگارتر<sup>۴</sup> باشند. گفتنی است که این اصل رده‌شناختی با «اصل مرتبه»<sup>۵</sup> در بُعد «ساخت» یا «محور هم‌نشینی»<sup>۶</sup> زبان در ارتباط است. ترویا و متیسن (2013: 8) هم، در خصوص «اصل ظرافت»<sup>۷</sup> در بُعد «نظام» یا «محور جان‌نشینی»<sup>۸</sup> زبان، اصل رده‌شناختی «پیوستار ظرافت»<sup>۹</sup> را مطرح نموده‌اند که بر اساس آن، زبان‌ها در درجات پایین‌تر ظرافت‌گرایش به سازگاری بیشتری با یکدیگر دارند؛ یعنی در یک نظام زبانی هرچه ظرافت بالاتر می‌رود، گوناگونی زبان‌ها بیشتر می‌شود. ترویا و متیسن (2013: 8) در ارتباط با دو بُعد نظام و ساخت زبان هم، اصل رده‌شناختی دیگری را با عنوان «اصل محوری سازگاری»<sup>۱۰</sup> پیشنهاد داده‌اند که بر مبنای آن، زبان‌ها با توجه به بُعد «نظام» و نه بُعد «ساخت»، گرایش به سازگاری بیشتری با یکدیگر دارند.

1. contrastive analysis
2. machine translation
3. ranks
4. congruent
5. rank principle

اصل مرتبه، اصل حاکم بر سلسله‌مراتب ترکیبی واحدهای زبان در حوزه‌های مختلف است (Halliday & Matthiessen, 2014: 21).

6. syntagmatic axis
7. delicacy principle

اصل ظرافت، در نظام زبان متناظر با اصل مرتبه، در ساخت زبان است (Halliday & Matthiessen, 2014: 23).

8. paradigmatic axis
9. cline of delicacy
10. axial principle of congruence

۴) نظریهٔ زبانی به عنوان یک نظریهٔ عمومی زبان مجزا از توصیف زبانی است. شایستهٔ ذکر است که تمایز بین نظریهٔ عمومی زبان و توصیف زبان‌های خاص از ابتدا به عنوان یکی از مبانی زبان‌شناسی نقش‌گرایی نظام‌مند مطرح بوده است. در واقع، در زبان‌شناسی نقش‌گرایی نظام‌مند، «نظریه» و «توصیف» مجزا از یکدیگر هستند و رابطهٔ بین آن دو از نوع «نمودی»<sup>۱</sup> است. به بیانی روشن‌تر، توصیف زبانی خاص «نمودی» از نظریهٔ عمومی زبان است (Caffarel, et al., 2004: 7, 12). به گفتهٔ هلیدی (1957؛ نقل از Mwinlaaru & Xuan, 2016: 2)، نظریهٔ عمومی زبان می‌بایستی آن‌قدر کل‌گرا باشد که بتواند به مثابهٔ راهنمای پژوهش‌های تجربی در حیطهٔ گستردهٔ علم زبان عمل نماید. بر این اساس، نظریهٔ زبان‌شناسی نقش‌گرایی نظام‌مند به عنوان منبعی برای راهنمایی توصیفات زبان‌های خاص عمل می‌کند. در بالا گفتیم که توصیف یک زبان خاص نمودی از نظریهٔ عمومی زبان است. در این خصوص، مینرالو و خوآن (2016: 5) نیز چنین گفته‌اند که در چارچوب زبان‌شناسی نقش‌گرایی نظام‌مند «نظریه» انتزاعی از توصیفات متعدد زبانی یا به بیانی دیگر قاعده‌مندی‌های قابل مشاهده در بین زبان‌ها است. به این ترتیب، خود توصیفات زبانی هم انتزاعی از تحلیل متون خاص در زبان‌ها هستند. شایستهٔ ذکر است که توصیفات زبانی به عنوان منابعی برای حل مسائل زبانی، از جمله آموزش زبان، ترجمه، سبک‌شناسی ادبی<sup>۲</sup>، زبان‌شناسی رایانشی و مطالعات گفتمانی کاربرد پیدا می‌کنند.

مبحث «توصیفات زبانی» بخش دیگری از فصل اول کتاب «رده‌شناسی زبان: منظری نقش‌گرا» را به خود اختصاص داده است. در این خصوص، کافارل و همکاران (2004: 60) چنین ابراز عقیده کرده‌اند که آن دسته از توصیفات زبانی که مبنای تعمیم‌های رده‌شناختی<sup>۳</sup> را شکل می‌دهند، می‌بایستی «جامع، نقش‌گرایی نظام‌مند و متن - بنیاد» باشند. با وجود این، آنها بلافاصله تصریح کرده‌اند که این رویکرد با یک مشکل عملی روبه‌رو است و آن این که با اتخاذ این رویکرد، ما تعداد بسیار محدودی از توصیفات زبانی را در

- 
1. realizational
  2. literary stylistics
  3. typological generalizations



اختیار خواهیم داشت. شایان ذکر است که از ۱۰ خانواده زبانی مختلف، تنها در حدود ۲۰ زبان به صورت جامع از منظر زبان‌شناسی نقش‌گرایی نظام‌مند توصیف شده‌اند. کافارل و همکاران (2004: 61) در پایان چنین اظهار داشته‌اند که یک رویکرد عملی به رده‌شناسی نقش‌گرایی نظام‌مند ناگزیر است دوجنبه‌ای باشد: از یک سو، ناگزیر است مبتنی بر تعداد محدودی توصیفات زبانی جامع و گفتمان - بنیاد باشد تا اطمینان حاصل شود که تعمیم‌های رده‌شناختی معتبر هستند و از سوی دیگر، ناگزیر است مبتنی بر تعداد بسیار زیادی توصیفات زبانی (در حالت آرمانی به تعداد ۴۰۰ تا ۵۰۰ زبان و به ناچار کم‌تر جامع) باشد تا اطمینان حاصل شود که تعمیم‌های رده‌شناختی در بین زبان‌های جهان در توازن هستند؛ وضعیتی که در حال حاضر تنها یک چشم‌انداز پژوهشی است.

فصل‌های دوم تا نهم کتاب «رده‌شناسی زبان: منظری نقش‌گرا» به توصیفات جامع به‌دست آمده از هشت زبان مختلف در چارچوب دستور نقش‌گرایی نظام‌مند اختصاص یافته است. این هشت زبان به ترتیب عبارت‌اند از: فرانسوی، آلمانی، ژاپنی، تاگالوگ<sup>۱</sup>، چینی، ویتنامی، تلوگو<sup>۲</sup>، و پیچان‌چاچارا<sup>۳</sup>. شایان توجه است که این هشت زبان به لحاظ جغرافیایی متنوع هستند. به بیانی روشن‌تر، فرانسوی و آلمانی زبان‌هایی اروپایی، ژاپنی، تاگالوگ، چینی، ویتنامی، و تلوگو زبان‌هایی آسیایی و پیچان‌چاچارا زبانی استرالیایی است. شایسته است گفته شود که توصیفات یادشده مبتنی بر نمونه‌هایی برگرفته از متون گفتاری و نوشتاری واقعی بوده‌اند. نکته مهم دیگر آن است که به منظور ایجاد سهولت در مقایسه زبان‌های یادشده در بالا، تمامی هشت فصل اختصاص یافته به توصیفات به‌دست آمده از آن زبان‌ها، از ساختار یکسانی برخوردارند. در بخش اول هر فصل، تاریخچه مختصری از زبان توصیف شده در آن فصل ارائه شده است. بخش دوم تصویری اجمالی از سازمان - بندی فرانقشی<sup>۴</sup> زبان موردنظر به دست داده است. در بخش سوم، سازمان‌بندی جانیشینی و همنشینی دستور بند<sup>۵</sup> آن زبان توصیف شده است. این توصیف هر سه فرانقش<sup>۶</sup> تجربی<sup>۷</sup>

- 
1. Tagalog
  2. Telugu
  3. Pitjantjatjara
  4. metafunctional organization
  5. clause grammar
  6. metafunction
  7. experiential

(نظام گذرایی<sup>۱</sup>)، بینافردي<sup>۲</sup> (نظام‌های وجه<sup>۳</sup> و وجه‌نمایی<sup>۴</sup>) و متني<sup>۵</sup> (نظام آغازگر<sup>۶</sup> و پايان‌بخش<sup>۷</sup>) را شامل می‌شود. بخش آخر هر فصل هم، شامل نکاتی پایانی و نیز زمینه‌های پژوهشی جدید در خصوص آن زبان می‌شود. شایان توجه است که هشت توصیف‌زبانی یادشده در بالا به حوزه پژوهشی «توصیف زبان‌های غیرانگلیسی» در درون حیطه پژوهشی «مطالعات چندزبانه» مربوط می‌شوند (ر.ک. اصل (۲) در بالا).

فصل پایانی کتاب «رده‌شناسی زبان: منظری نقشگرا» به تعمیم‌های رده‌شناختی پیشنهادی متیسن (537-662: 2004) اختصاص یافته است که مبتنی بر توصیفات ارائه‌شده از هشت زبان مختلف در فصل‌های دوم تا هشتم کتاب یادشده و نیز چندین زبان دیگر هستند. هدف بنیادی رده‌شناسی نقشگرای نظام‌مند «دستیابی به تعمیم‌هایی قابل‌اعمال به تمام زبان‌های جهان» است. در همین راستا و از رهگذر بررسی نظام‌های اندیشگانی<sup>۸</sup> (منطقی<sup>۹</sup> و تجربی)، بینافردي و متني «دستور بند» هشت زبان یادشده در بالا و زبان‌های دیگری، از جمله انگلیسی، عربی، سوئدی و دانمارکی، متیسن به مجموعه‌ای از «تعمیم‌های رده‌شناختی» و یا به تعبیر کرافت (1: 2003) «همگانی‌های رده‌شناختی»<sup>۱۰</sup> دست یافته است. شایان ذکر است که از آن‌جا که این تعمیم‌ها مبتنی بر توصیف زبان‌ها بوده‌اند، متیسن (537: 2004) از آنها با عنوان «تعمیم‌های توصیفی»<sup>۱۱</sup> یاد کرده است. ذکر این نکته نیز ضروری می‌نماید که تعمیم‌های رده‌شناختی متیسن هم به واگرایی‌ها<sup>۱۲</sup> (تفاوت‌ها) و هم به همگرایی‌های<sup>۱۳</sup> (شباهت‌ها) نظام‌های فرانشی زبان‌ها دلالت دارند.<sup>۱۴</sup>

1. TRANSITIVITY
2. interpersonal
3. MOOD
4. MODALITY
5. textual
6. THEME
7. RHEME
8. ideational
9. logical
10. typological generalizations
11. descriptive generalizations
12. divergences
13. convergences

۱۴. گفتنی است که رده‌شناسی [از منظر دستور نقشگرای نظام‌مند] مطالعه عمومی شباهت‌ها و تفاوت‌های زبان‌ها است (Caffarel et al., 2004: 1).

در زير، تعدادى از تعميم‌هاى پيشنهادهى متيسن (2004: 537-662) را به همراه شواهدى از زبان فارسى مى‌بينيم:

(۱) تمام زبان‌ها در نظام نوع‌فرايند<sup>۱</sup> خود برخوردار از هر سه فرايند اصلى مادى<sup>۲</sup>، رابطه‌اى<sup>۳</sup>، و ذهنى<sup>۴</sup> هستند (Matthiessen, 2004: 528). اين در حالى است كه سه فرايند رفتارى<sup>۵</sup>، بيانى<sup>۶</sup> و وجودى<sup>۷</sup> در بين زبان‌ها متغيرند. براى مثال، وجود<sup>۸</sup> در زبان‌هاى مثل انگليسى، فرانسوى و آلمانى در هيات يك فرايند مجزا، اما در زبان‌هاى مثل چينى در هيات نوعى فرايند رابطه‌اى نمود مى‌يابد (Matthiessen, 2004: 600). گفتنى است كه نظام گذرايى زبان فارسى هر شش نوع فرايند يادشده در بالا را دارا است (صفائى اصل، ۱۳۹۵: ۱۲۲). نمونه‌هاى زير كه برگرفته از پژوهش صفائى اصل (۱۳۹۵: ۱۲۲-۱۲۳) هستند، شواهدى بر اين مدعا هستند:

(۱) مهمان‌ها دسته‌دسته به اطاق عقدكنان مى‌آمدند. [بند مادى]

(۲) اين يحيى تعميم‌دهنده است. [بند رابطه‌اى]

(۳) خانم زهرا و يوسف خان هم نان را از نزديك ديده‌اند. [بند ذهنى]

(۴) ملك سهراب خنديد. [بند رفتارى]

(۵) اين دردها را نمى‌شود به كسى اظهار كرد. [بند بيانى]

(۶) در زندگى زخم‌هاى هست. [بند وجودى]

(۲) به نظر مى‌رسد كه تمام زبان‌ها در نظام نوع‌وجه<sup>۹</sup> خود هر سه مقوله وجه خبرى<sup>۱۰</sup>، پرسشى قطبى<sup>۱۱</sup> (بلى/خير)، و امرى<sup>۱۲</sup> را دارند، اما وضعيت مقوله پرسشى

1. PROCESS TYPE
2. material
3. relational
4. mental
5. behavioral
6. verbal
7. existential
8. existence
9. MOOD TYPE
10. declarative
11. polar interrogative
12. imperative

پرسشواژه‌ای<sup>۱</sup> در بین زبان‌ها متغیر است. برای مثال، تعدادی از زبان‌ها، از جمله هوپی<sup>۲</sup> فاقد مقولهٔ پرسشی پرسشواژه‌ای هستند و به‌جای آن از خبری‌ها یا پرسشی‌های بلی/خیر نامشخص<sup>۳</sup> [تشخیص‌ناپذیر/نکره]<sup>۴</sup> استفاده می‌کنند (Matthiessen, 2004: 611). در زبان‌هایی دیگر، این امکان وجود دارد که پرسشی‌های پرسشواژه‌ای مجزا از پرسشی‌های قطبی باشند و با خبری‌ها دسته‌بندی شوند، چرا که ارزش قطبیت<sup>۵</sup> پرسشی‌های پرسشواژه‌ای برخلاف پرسشی‌های قطبی مشخص است (Matthiessen, 2004: 616). نظام نوع‌وجه زبان فارسی از هر چهار مقولهٔ دستوری خبری، پرسشی قطبی، پرسشی پرسشواژه‌ای و امری برخوردار است (صفائی اصل، ۱۳۹۵: ۲۰۴). نمونه‌های زیر که برگرفته از پژوهش صفائی اصل (۱۳۹۵: ۱۹۴) هستند، شواهدی در تأیید امکان وقوع هر چهار مقولهٔ دستوری یادشده در زبان فارسی ارائه می‌دهند:

(۷) مهمان‌ها دسته‌دسته به اطاق عقدکنان می‌آمدند. [بند خبری]

(۸) آیا روزی به اسرار این اتفاقات ماوراءطبیعی، این انعکاس سایهٔ روح که در حالت اغما و برزخ بین خواب و بیداری جلوه می‌کند کسی پی خواهد برد؟ [بند پرسشی قطبی]

(۹) قضیهٔ فردوس و ننه‌اش چه بوده؟ [بند پرسشی پرسشواژه‌ای]

(۱۰) روزی صد و پنجاه گوسفند سر ببرید! [بند امری]

(۳) در بسیاری از زبان‌ها، عنصر آغازگر<sup>۶</sup> تا مرز اولین عنصر تجربی بند پیش می‌رود و آن را نیز در بر می‌گیرد (Matthiessen, 2004: 650). بدین ترتیب، چنین زبان‌هایی از آغازگرهای چندگانه<sup>۷</sup> (متنی - بینافردی - تجربی) برخوردار هستند. به‌بیانی روشن‌تر، در چنین زبان‌هایی، در صورتی که پیش از اولین عنصر تجربی یک بند عناصر متنی یا بینافردی هم وجود داشته باشند، هر سه دستهٔ عنصر متنی،

- 
1. WH-interrogative
  2. Hopi
  3. non-specific
  4. unidentifiable/indefinite
  5. polarity value
  6. theme
  7. multiple themes

بینافردی و تجربی به صورت یک جا نقش آغازگر آن بند را ایفا می کنند. زبان فارسی نیز همانند بسیاری از زبان ها دارای آغازگرهایی از نوع چندگانه است (صفائی اصل، ۱۳۹۵: ۲۳۵). در هر دو نمونه زیر که از صفائی اصل (۱۳۹۵: ۲۳۶) نقل می شوند، سازه آغازگر به ترتیب از سه عنصر متنی (به طوری که و ولی)، بینافردی (همیشه و بدبختانه) و تجربی (مولکول های هوا و باران شدید) تشکیل شده است و از این رو، از نوع چندگانه است. نکته مهم دیگر آن است که هر سه عنصر متنی، بینافردی، و تجربی در درون سازه آغازگر نمود یکسانی دارند. به بیانی دیگر، هیچ یک از عناصر سه گانه یادشده نقش نمای خاصی ندارند، بلکه تنها از طریق جایگاه آغازین بند نمود یافته اند.

(۱۱) به طوری که همیشه مولکول های هوا به طرفی روانه می گردند که غلظت بیشتر است.

(۱۲) ولی بدبختانه باران شدید بارید.

(۴) در تعدادی از زبان ها، آغازگر بی نشان<sup>۱</sup> بسته به نوع وجه متغیر است (Matthiessen, 2004: 541). برای مثال، در زبان انگلیسی، فاعل<sup>۲</sup> در بند خبری، زمان داری<sup>۳</sup> + فاعل در بند پرسشی بلی /خیر، پرسشواژه در بند پرسشی پرسشواژه ای و محمول<sup>۴</sup> در بند امری، آغازگرهای بی نشان هستند. برخلاف زبان انگلیسی و همانند زبان هایی مثل چینی، ژاپنی، و کره ای، در زبان فارسی انتخاب آغازگر

بی نشان بند مستقل از انتخاب وجه آن بند است. در واقع، در همه انواع بندهای زبان فارسی، به استثنای بند امری، فاعل (خواه آشکار و خواه محذوف<sup>۵</sup>) آغازگر بی نشان است. به بیانی روشن تر، در بندهای خبری، پرسشی بلی /خیر، پرسشی

- 
1. unmarked theme
  2. subject
  3. finite
  4. predicator

۵. منظور از فاعل محذوف، «ضمیر فاعلی غیرمؤکد» است که در زبان فارسی، به صورت پرسامد و بی نشان حذف می شود، چرا که از طریق شناسه فعل قابل شناسایی است.

پرسشواژه‌ای و تعجبی<sup>۱</sup>، به ترتیب فاعل (خواه آشکار و خواه محذوف)، (ادات بینافردی «آیا» و «مگر» یا گونه گفتاری آن؛ یعنی «مگه») + فاعل (خواه آشکار و خواه محذوف)، فاعل (خواه در هیأت یک پرسشواژه و خواه به شکل یک عنصر غیرپرسشواژه، چه آشکار و چه محذوف) و فاعل (خواه در هیأت یک پرسشواژه تعجبی؛ یعنی چه و چقدر + گروه اسمی یا قیدی و خواه به شکل یک عنصر غیرپرسشواژه (چه آشکار و چه محذوف)، آغازگر بی‌نشان است. در بندهای امری هم، فاعل محذوف و یا ترکیب فعل «بیا» (به قیاس با زبان انگلیسی) با فاعل محذوف آغازگر بی‌نشان هستند (صفائی اصل، ۱۳۹۵: ۲۳۷-۲۳۸). مثال‌های زیر که از صفائی اصل (۱۳۹۵: ۲۳۸) نقل می‌شوند، نمونه‌هایی از رخداد آغازگر بی‌نشان را به ترتیب در بندهای خبری (من)، پرسشی بلی/خیر (تو)، پرسشی پرسشواژه‌ای (بیژن)، تعجبی (چه گل‌های زیبایی) و امری (تو/من و تو) (∅ و بیا ∅) نشان می‌دهند:

- (۱۳) من فقط به شرح یکی از این پیش‌آمدها می‌پردازم.  
 (۱۴) تو برای همین حرف‌ها بیرونش کردی، هان؟  
 (۱۵) بیژن پولو به کی داد؟  
 (۱۶) چه گل‌های زیبایی این جا رویده است!  
 (۱۷) ∅ از این جا برو!  
 (۱۸) بیا ∅ کمی راجع به مشکلات زندگی مدرن صحبت کنیم!

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
 رتال جامع علوم انسانی

#### 1. exclamative

شایسته ذکر است که بندهای تعجبی ذیل بندهای خبری قرار دارند. نکته دیگر آن است که در زبان فارسی، بندهای تعجبی می‌توانند هم به شکل خبری و هم به شکل پرسشواژه‌ای ظاهر شوند. در نوع خبری، گوینده با استفاده از بند خبری تعجب خود را بیان می‌کند (البته باید توجه داشت که در فارسی گفتاری، آهنگ دو بند خبری و تعجبی خبری با هم متفاوت است. به بیانی روشن‌تر، بند خبری دارای آهنگ افتان (falling) است، ولی بند تعجبی خبری دارای آهنگ خیزان - افتان (rising-falling) است). در نوع پرسشواژه‌ای، گوینده با استفاده از پرسشواژه‌های «چه» و «چقدر» تعجب خود را نشان می‌دهد (تاج‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹).

در زبان‌هایی که [زمان‌داری] محمول را در سمت پایانی بند پس از متمم<sup>۱</sup> (توالی به اصطلاح مفعول + فعل)<sup>۲</sup> قرار می‌دهند، مذاکره‌نما<sup>۳</sup> (ادات پرسشی) معمولاً در پایان بند قرار می‌گیرد (Matthiessen, 2004: 545). این تعمیم در مورد زبان فارسی صدق نمی‌کند. زبان فارسی زبانی دارای توالی مفعول + فعل است؛ یعنی محمول را در پایان بند و پس از متمم قرار می‌دهد. با این حال، درست برخلاف پیش‌بینی متیسن (Matthiessen, 2004: 545) در تعمیم حاضر، ادات پرسشی در بندهای پرسشی بلی/خیر در زبان فارسی در جایگاه آغازین بند ظاهر می‌شوند. نمونه (۸) در بالا و دو نمونه زیر که برگرفته از صفائی اصل (۱۳۹۵: ۲۰۵) هستند، مؤید این ادعا هستند:

(۱۹) مگه این گربه توتئه؟

(۲۰) مگه اون ماشین تو نیست؟

در ارتباط با تعمیم‌های بالا و دیگر تعمیم‌های پیشنهادی متیسن، نکات زیر شایسته ذکر است:

(۱) متیسن (2004: 537) مدعی شده است که تعمیم‌های رده‌شناختی پیشنهادی او را می‌توان در توصیف هر زبان و نیز در تلاش در جهت گسترش تبیین‌های رده‌شناختی در چارچوب دستور نقش‌گرایی نظام‌مند به کار بست. البته وی بلافاصله تصریح کرده است که «ارائه یک نقشه تعمیم یافته هنوز ممکن نیست، اما باید در آن جهت حرکت کنیم». گفتنی است که متیسن در این راستا و به منظور گردآوری اطلاعاتی در خصوص انواع زبان‌ها، «پایگاه داده رده‌شناختی»<sup>۴</sup> ایجاد کرده است (Matthiessen, 2004: 658).

(۲) متیسن (2004: 537-662) در چارچوب دستور نقش‌گرایی نظام‌مند با به دست دادن مجموعه‌ای از همگانی‌های رده‌شناختی بر مبنای نظام زبان به جای ساخت زبان، از یک سو باب نوینی در پژوهش‌های رده‌شناختی گشوده و از سوی دیگر، قوت و کارایی دستور نقش‌گرایی نظام‌مند را بیشتر به اثبات رسانده است.

---

1. complement  
2. so-called "OV" sequence  
3. negotiator  
4. typological database

۳) تعمیم‌های ذکر شده در بالا را می‌توان با توجه به دسته‌بندی موراوچیک<sup>۱</sup> (۲۰۱۳: ۱۰-۱۷) از انواع گزاره‌های بین‌زبانی<sup>۲</sup> در بیان تعمیم‌های رده‌شناختی، به ترتیب از نوع جهانی نامحدود و قطعی<sup>۳</sup> (تعمیم‌های ۱-۳)، جهانی آماری (تعمیم ۴)، وجودی (تعمیم ۵) و تلویحی هم‌نشینی<sup>۴</sup> (تعمیم ۶) دانست.<sup>۵</sup>

۴) در نکته (۱) در بالا آمده است که به گفته متیسن (۲۰۰۴: ۵۳۷)، تعمیم‌های رده‌شناختی پیشنهادی او را می‌توان در توصیف هر زبان به کار بست. تا جایی که نگارندگان این سطور بررسی کرده‌اند، به استثنای رساله دکتری کومار<sup>۶</sup> (۲۰۰۹) و رساله دکتری صفائی اصل (۱۳۹۵)، تاکنون هیچ پژوهش دیگری در خصوص به‌کارگیری تعمیم‌های رده‌شناختی متیسن (۲۰۰۴: ۵۳۷-۶۶۲) در توصیف یک زبان انجام نشده است. در ارتباط با دو رساله یاد شده هم، باید توجه داشت که کومار (۲۰۰۹) در فصل پایانی رساله خود و در مقایسه زبان باجیکا<sup>۷</sup> با زبان‌های دیگر تنها به صحت‌سنجی چند مورد از تعمیم‌های رده‌شناختی متیسن بسنده کرده است. صفائی اصل هم، تعمیم‌های رده‌شناختی متیسن (-۲۰۰۴: ۵۳۷-۶۶۲) را تنها در ارتباط با سه نظام نوع‌فرایند، نوع‌وجه و آغازگر در مورد دو زبان فارسی و ترکی آذری صحت‌سنجی کرده است. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود تعمیم‌های رده‌شناختی پیشنهادی متیسن (۲۰۰۴: ۵۳۷-۶۶۲) در توصیف زبان‌های رایج در ایران به کار بسته شوند. انجام چنین پژوهشی از یک سو به گسترش زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند زبان‌های یاد شده کمک می‌کند و از سوی دیگر، رویکرد رده‌شناختی متیسن (۲۰۰۴) را بسط می‌دهد. همچنین، با توصیف زبان‌های یاد شده در چارچوب رویکرد یاد شده، قابلیت تعمیم‌پذیری تعمیم‌های هم‌گرایانه متیسن (۲۰۰۴: ۵۳۷-۶۶۲) نیز به محک آزمون گذاشته می‌شود.

1. Moravcsik, E. A.

2. crosslinguistic statements

3. unrestricted and absolute universal

4. syntagmatic implication

۵. برای کسب آگاهی بیش‌تر از انواع گزاره‌های بین‌زبانی ر.ک. (Moravcsik, 2013: 10-17).

6. Kumar, A.

7. Bajjika



در پایان، شایسته است به تحلیل متیسن (533: 2004) از رده‌شناسی ترتیب واژه<sup>۱</sup> نیز بپردازیم. در چارچوب رده‌شناسی ترتیب واژه و مشخصاً رده‌شناسی شش سویه<sup>۲</sup>، زبان‌های جهان برمبنای «توالی نسبی فاعل، فعل و مفعول» در شش رده زبانی منطقاً ممکن زیر دسته‌بندی می‌شوند: (۱) فاعل - مفعول - فعل (SOV)، (۲) فاعل - فعل - مفعول (SVO)، (۳) فعل - فاعل - مفعول (VSO)، (۴) فعل - مفعول - فاعل (VOS)، (۵) مفعول - فعل - فاعل (OVS) و (۶) مفعول - فاعل - فعل (OSV) (Comrie, 1989: 87). به گفته دبیرمقدم (۱۳۹۲: ۲۴)، افزون بر شش رده زبانی یادشده، رده زبانی دیگری وجود دارد که در آن ترتیب واژه‌ها آزاد است و به اصطلاح، زبان‌های دارای ترتیب واژه‌ای آزاد<sup>۳</sup> خوانده می‌شوند. بدین شکل، می‌توان زبان‌های جهان را در دو رده زبانی دارای ترتیب واژه‌ای ثابت<sup>۴</sup> (شش رده زبانی یادشده در بالا) و زبان‌های دارای ترتیب واژه‌ای آزاد دسته‌بندی کرد. متیسن (533: 2004) در این خصوص چنین ابراز عقیده کرده است که این اصطلاحات بسیار گمراه‌کننده هستند و از این رو، بسیار سودمند خواهد بود اگر آنها کنار گذاشته شوند، چراکه [ترتیب] «آزاد» آزاد نیست و [ترتیب] «ثابت» ثابت نیست؛ موضوع آزادی یا ثابت نیست. مسأله اصلی آن است که کدام فرانشس دارای نقش غالب‌تری در تعیین توالی عناصر بند است. «آزاد» نوعاً به معنی ترتیبی است که فرانشس متنی آن را رقم می‌زند، در حالی که «ثابت» به معنی ترتیبی است که فرانشس بینافرادی یا تجربی آن را تعیین می‌کند. متیسن (533: 2004) همچنین، تقابلی را که جدیداً بین ترتیب واژه‌ای کاربردشناختی<sup>۵</sup> و ترتیب واژه‌ای دستوری<sup>۶</sup> مطرح شده است بی‌فایده می‌داند، چراکه تقابل یادشده منشأ فرانشسی عوامل مؤثر بر توالی عناصر بند را آشکار نمی‌سازد. اگرچه اصطلاح «کاربردشناختی» معادل [فرانشس] متنی است، اما مشخص نیست که اصطلاح «دستوری» بر عوامل بینافرادی دلالت دارد یا بر عوامل تجربی.

- 
1. word order typology
  2. six-way typology
  3. free word order languages
  4. fixed word order languages
  5. pragmatic word order
  6. grammatical word order

#### ۴. خلاصه

مقاله حاضر در سه بخش تنظیم شده است. بخش اول با عنوان «مقدمه» به تشریح شاخه مطالعاتی رده‌شناسی زبان و دو رویکرد آن، یعنی رده‌شناسی کل‌گرا و رده‌شناسی جزء‌گرا، پرداخته است. بخش دوم به معرفی اجمالی شاخص‌ترین مطالعات انجام‌شده در چارچوب دو رویکرد کل‌گرا و جزء‌گرا به رده‌شناسی زبان اختصاص یافته است. بخش سوم هم، ضمن معرفی کتاب «رده‌شناسی زبان: منظری نقش‌گرا»، تصویری از رده‌شناسی نظام‌مند به دست داده است. در این بخش، تعدادی از اصول بنیادی رده‌شناسی نظام‌مند و نیز تعمیم‌های رده‌شناختی متیسن (2004: 537-662) به‌اجمال تشریح شده‌اند. آخرین بند این بخش به تحلیل متیسن (2004: 533) از رده‌شناسی ترتیب‌واژه اختصاص یافته است.

#### تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

#### ORCID

Esmail Safaei Asl  <https://orcid.org/0000-0003-2344-8441>

Rezamorad Sahraei  <https://orcid.org/0000-0001-9953-0789>

#### منابع

تاج‌آبادی، فرزانه، گل‌فام، ارسلان و محمودی بختیاری، بهروز. (۱۳۹۲). ساخت‌های تعجیبی در زبان فارسی، جستارهای زبانی، ۴(۳)، ۱-۲۱.

دیبرمقدم، محمد. (۱۳۹۲). رده‌شناسی زبان‌های ایرانی (جلد اول). تهران: سمت.

صفائی اصل، اسماعیل. (۱۳۹۵). نمای فرانشی دستور زبان فارسی، ترکی آذری، و انگلیسی: مطالعه‌ای رده‌شناختی. رساله دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی.

#### References

Caffarel, A., Martin, J. R., & Matthiessen, C. M. I. M. (2004). *Language Typology: A Functional Perspective*. Amsterdam: Benjamins.

Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology* (2nd ed.). Chicago: Chicago University Press.

Croft, W. (2003). *Typology and Universals* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

- Dabir-Moghaddam, M. (2013). *Typology of Iranian Languages* (1st ed.). Samt. Iran. [in Persian]
- Dryer, M. S. (1992). The Greenbergian word order correlations. *Language*, 68, 81-138.
- Gabelentz, G. V. (1891). *Die Sprachwissenschaft: ihre Aufgaben, Methoden und Bisherigen Ergebnisse*. Leipzig T.O. Weigel. (2<sup>nd</sup> enl. Ed., Leipzig: C.H. Tauchnitz, 1901).
- Greenberg, J. H. (1963). Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of Language*, (pp. 73-113). Cambridge: MIT Press.
- Greenberg, J. H. (1966). Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of Language* (pp. 73-113). Cambridge: MIT Press.
- Greenberg, J. H. (1974). *Language Typology: A Historical and Analytical Overview*. The Hague, Paris: Mouton.
- Halliday, M. A. K. (1957). Some aspects of systemic description and comparison in grammatical analysis. *Studies in Linguistic Analysis (Special Volume of the Philological Society)*, (pp. 54-67). Oxford: Basil Blackwell.
- Halliday, M. A. K. (1959-1960). Typology and the exotic. In M. A. K. Halliday and A. M. A. McIntosh (Eds.), *Patterns of Language: Papers in General, Descriptive and Applied Linguistics*, (pp. 165-182). London: Longman.
- Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). *Halliday's Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). London & New York: Routledge.
- Horne, K. M. (1966). *Language Typology: 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> Century Views*. Georgetown University Press: Washington DC.
- Humboldt, W. V. (1825). *Über das Entstehen der grammatischen Formen, und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*. Berlin: Abhandlungen der Königliche Akademi der Wissenschaften.
- Jakobson, R. (1941). *Kindersprache. Aphasia und Allgemeine Lautgesetze*. Uppsala.
- Jakobson, R. (1949). Les Lois phoniques du langage enfantim et leur place dance la phonologie générale. Reprinted in *Roman Jakobson: Selected Writings*, Vol. 1 (1971). The Hague: Mouton.
- Kumar, A. (2009). *A functional grammar of Bajjika: A systemic functional perspective*. [Doctoral dissertation, Macquarie University].

- Matthiessen, C. M. I. M. (2004). Descriptive motifs and generalizations. In A. Caffarel, J. R. Martin and C. M. I. M. Matthiessen (Eds.), *Language Typology: A Functional Perspective*, (pp. 537-673). Amsterdam: Benjamin.
- Moravcsik, E. A. (2013). *Introducing Language Typology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mwinlaaru, I. N., & Xuan W. W. (2016). A survey of studies in systemic functional language description and typology. *Functional Linguistics*, 3(8), 1-41.
- Ramat, P. (1995). Typological comparison: towards a historical perspective. In M. Shibatani and T. Baynon (Eds.), *Approaches to Language Typology*. Oxford: Clarendon Press.
- Safaei Asl, E. (2016). *Metafunctional profile of Persian, Azeri Turkish, and English grammar: A typological study*. [Doctoral dissertation, Allameh Tabataba'i University]. [in Persian]
- Sapir, E. (1921). *Language*. New York: Harcourt, Brace, and World.
- Schlegel, A. W. V. (1818). *Observations Sur la Langue et la Littérature Provinciales*. Paris.
- Shibatani, M., & Baynon, T. (1995b). Approaches to language typology: A conspectus. In M. Shibatani and T. Baynon (Eds.), *Approaches to Language Typology*. Oxford: Clarendon Press.
- Tajabadi F., Golfam A., & Mahmoodi-Bakhtiari B. (2013). Exclamation structures in Persian. *Language Related Researches*, 4(3), 1-21. [in Persian]
- Teruya, K., & Matthiessen C. M. I. M. (2013). Halliday in relation to language comparison and typology. In J. J. Webster (Ed.), *The Continuum Companion to M. A. K. Halliday*. London & New York: Continuum.
- Teruya, K., & Matthiessen C. M. I. M. (2015). Halliday in relation to language comparison and typology. In J. J. Webster (Ed.), *The Bloomsbury Companion to M.A.K. Halliday*, (pp. 427- 452). London: Bloomsbury .

استناد به این مقاله: صفائی اصل، اسماعیل و صحرايي، رضامراد. (۱۴۰۲). رده‌شناسی زبان از منظر دستور نقش‌گرای

نظام‌مند. علم زبان، ۱۰ (۱۷)، ۳۶-۹. doi: 10.22054/LS.2017.17347.1062



Language Science is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.